

پیامدهای سیاست‌های دولت در توسعه روستایی طی برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی و اجتماعی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان آستارا)

فرشته عبادالهیان^۱، سیده صدیقه حسنی‌مهر^{۲*}، رفعت شه‌ماری‌اردجانی^۳، حسین اصغری^۴

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران.

۲. دانشیار گروه جغرافیا، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران.

۳. استادیار گروه جغرافیا، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران.

* نویسنده مسئول، Email: SS.Hasanimehr@iau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۲۵ آذر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۱ اردیبهشت ۱۴۰۱

چکیده

مقدمه: روستا واحدی طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی می‌باشد. محدودیت جمعیت و امکانات اقتصادی، اجتماعی و ... روستا از گذشته دور، مدیریت روستا را به صورت یکپارچه مطرح کرده است. جهت نیل به توسعه اقتصادی باید سرمایه‌گذاری‌های لازم در هر سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات صورت پذیرد تا در روستا، روند توسعه اقتصادی که یکی از ارکان‌های توسعه است، تحقق یابد.

هدف: مقاله حاضر با هدف بررسی سیاست‌های دولت در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق روستایی در شهرستان آستارا طی برنامه چهارم و پنجم به انجام رسیده است.

روش‌شناسی: روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و جامعه آماری کلیه مناطق روستایی شهرستان آستارا را شامل می‌شود که بر طبق آمار سال ۱۳۹۵، جمعیت شهرستان آستارا ۹۱۲۵۷ نفر است. براساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۰ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS و ترسیم نقشه با استفاده از نرم‌افزار GIS انجام گرفت.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: این مطالعه در مناطق روستایی شهرستان آستارا به انجام رسیده است.

یافته‌ها و بحث: نتایج نشان داد می‌دهد که اغلب شاخص‌ها طی این دو دوره شاهد رشد قابل قبولی بوده‌اند. تغییرات اشتغال طی این دو دوره روند صعودی هرچند با شیب کند ولی قابل قبولی را داشته است. با توجه به مشکلات بیکاری در سطح استان، این تغییرات تقریباً پایدار طی برنامه‌های چهارم و پنجم ثبات نسبی در این زمینه را نشان می‌دهد. مراکز صنعتی تحت حمایت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با رشد ۲۶/۵۶ درصدی طی برنامه چهارم و رشد ۱۵۵/۷ درصدی در طی برنامه پنجم توسعه روبه رو بوده است.

نتیجه‌گیری: به دنبال روند مثبت تغییرات طی این دو برنامه، میزان اشتغال در این واحدها نیز افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است که یکی از دلایل آن، ثبات نرخ اشتغال در صنایع کوچک محلی هستند.

کلیدواژه‌ها: روستا، سیاست‌های دولت، توسعه اقتصادی، شهرستان آستارا.

مقدمه

روستاها با توجه به نقش مهمی که در نظام تولید و اشتغال کشور دارند و همچنین با عنایت به سکونت حجم قابل توجهی از جمعیت که در خود جای داده‌اند، در نظام برنامه‌ریزی کشور از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند و از اجزاء و عناصر اصلی توسعه ملی به شمار می‌آیند (سعیدی و رستگار، ۱۳۸۸: ۴۸). بدیهی است که در بیشتر کشورهای در حال توسعه با اقتصاد معیشتی کشاورزی در مناطق روستایی، عموماً روستاییان نسبت به شهرنشینان درآمد کمتری دارند و از خدمات اجتماعی ناچیزی برخوردارند و از این رو فقیرتر و آسیب‌پذیرترند؛ و همین مسئله نیز منجر به مهاجرت آنها به سوی شهرها می‌شود. از عوامل موثر در ایجاد این مشکل، می‌توان به مواردی همچون پراکندگی جغرافیایی روستاها، عدم توجیه اقتصادی برای ارائه خدمات زیربنایی، حرفه‌ای و تخصصی نبودن کار کشاورزی (بهره‌وری پایین) محدودیت منابع زمین (در مقایسه با رشد جمعیت) و عدم مدیریت درست زیرساخت‌ها اشاره کرد و منظور از زیرساخت‌های عمومی همان سرمایه‌های اجتماعی، کالبدی و نهادی، به بهبود شرایط و کیفیت زندگی شرایط و کیفیت زندگی و معیشت مردم محلی و نیز ارتقای کارآیی زندگی اجتماعی و اقتصادی، آنها می‌انجامد. منظور از ایجاد، توسعه و نگهداری زیرساخت‌های روستایی، صرفاً تزریق نهاده‌های سرمایه‌ای به یک جامعه دارای تولید نیست، بلکه هدف ایجاد سازوکارها، نهادها و رویکرد مدیریتی جدیدی است که در عمل، مشارکت گسترده مردم بومی یا همان روستاییان را می‌طلبد (سپهردوست ۱۳۸۸ به نقل از Daultrey, 1976).

از جمله اقداماتی که دولت در زمینه توسعه می‌تواند انجام دهد، سرمایه‌گذاری در امور اقتصادی و اجتماعی است. در این راستا، نحوه هزینه‌های دولت را می‌توان منعکس‌کننده بخشی از سیاست‌ها دانست که یکی از محورهای اساسی بخش عمومی دولت است. یکی از وظایف دولت، برنامه‌ریزی در جهت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و همچنین توسعه فیزیکی روستایی است به طوری که سرمایه‌گذاری‌ها و امکانات موجود بیشترین و بهترین تاثیر را در توسعه این منابع و تحقیق اهداف جمهوری اسلامی ایران بر جای بگذارد (صادقی و داودی، ۱۳۹۰: ۱۰۹).

رشد و توسعه آینده مناطق کشور، از مهمترین مسائلی است که برنامه‌ریزان و سیاستگذاران دولتی باید به آن توجه داشته باشند. بدین منظور شناخت استراتژی‌های توسعه‌ای مناسب حائز اهمیت فراوانی است. چرا که شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازها و تقاضاهای آنان در ابعاد مادی و معنوی از اقدامات اساسی در مسیر پیشرفت و توسعه تلقی می‌شود و ریشه تمامی مشکلات و مسائل عقب ماندگی مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده در مناطق روستایی قرار دارد شناخت دقیق مسائل مربوط به روستاها از اهمیت بسیاری برخوردار است (صیدایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳).

پژوهش حاضر به ارزیابی و بررسی پیامدهای سیاست‌های دولت در توسعه روستایی طی برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهرستان آستارا پرداخته است تا مشخص گردد که دولت در زمینه توسعه روستایی چه رویکرد، چه تدابیر و تمهیداتی، اندیشیده و یا اجرا کرده است و همچنین با ارائه آن تدابیرها، آیا روستاهای شهرستان آستارا در ابعاد فیزیکی - کالبدی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی به توسعه دست یافته‌اند؟

طرح‌های دولت در توسعه روستایی شهرستان مورد مطالعه در ابعاد مختلف زیر مورد تحلیل قرار گرفته است:

- برقراری عدالت اجتماعی و تعادل منطقه‌ای به منظور کاهش نابرابری‌ها و از بین بردن فقر؛
- بررسی اثرات دیدگاه‌های اجرا شده موفق یا ناکام رویکردهای توسعه روستایی؛
- ارزیابی و بررسی جایگاه روستا به عنوان منابع تولیدات بومی و محلی و مقایسه آن با تولیدات استراتژیک و تاثیرگذار در توسعه روستایی؛
- شناسایی و تحلیل سیاست‌های توسعه‌ای دولت و سرمایه‌گذاران خصوصی و محلی جهت توسعه روستایی به منظور مشارکت در امر توسعه؛
- شناسایی کمبودها و نارسائی‌های موجود در روستا و ارائه راهکارهای مناسب جهت تامین نیازها و رفع کمبودها؛

هدف مقاله حاضر شناسایی پیامدهای سیاست‌های توسعه‌ای دولت در مناطق روستایی است و سوال اصلی این است که آیا سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در شهرستان آستارا دولت طی برنامه چهارم و پنجم در توسعه اقتصادی روستایی ناحیه مطالعاتی تاثیرگذار بوده است؟

به‌طور کلی می‌توان عنوان کرد که روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارزی از حیات اقتصادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافته است. نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی، بین‌المللی و پیامدهای توسعه-نیافتگی مناطق روستایی چون فقر، نابرابری فزاینده رشد سریع جمعیت، بیکاری موجب توجه جدی به توسعه روستایی و تقدم آن بر توسعه شهری شده است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۳).

امروزه اهمیت و جایگاه روستاها در حفظ استقلال اقتصادی، امنیت غذایی، امنیت اجتماعی، حفاظت از دارایی‌ها و سنت‌های فرهنگی کشور بر کسی پوشیده نیست، پایداری این مراکز حساس جمعیتی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. یکی از شروط پایداری وجود مدیریتی پایدار است که در آن ارزش‌های مدیریت و شیوه‌های اجرای این ارزش‌ها مورد پذیرش جامعه و متناسب با آن صورت‌بندی شود (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷).

بررسی اجمالی تحولات جامعه روستایی کشور طی ادوار گذشته همراه با تغییرات ناشی از اجرای برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های روستایی در ابعاد مختلف و سطوح فضایی ملی، منطقه‌ای، ناحیه‌ای و محلی با دشواری‌های اساسی روبرو هستند. تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای، تخلیه گسترده آبادی‌ها از نیروی کارآمد و سرمایه مادی، کاهش روزافزون محصولات کشاورزی، انباشت، جمعیت در نواحی شهری، گسترش حاشیه‌نشینی، بیکاری، آسیب‌های اجتماعی مسایل کلیدی و بعضاً عدم قاطعیت‌هایی هستند که ضمن اثرگذاری بر ساختارهای کلان کشور، اثری شگرف بر جامعه روستایی داشتند. در مواجهه با این شرایط نظام برنامه‌ریزی کشور تلاش نموده‌اند تا در تهیه اسناد توسعه‌ای (در قالب سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج ساله) در روند زمانی به نحوی عمل نمود که زمینه را برای تعدیل چالش‌های نظام سکونتگاه‌های کشور به ویژه روستاها فراهم نماید. ارزیابی پیامدهای اسناد تهیه و اجرا شده نشان داده است که این اسناد از کارآمدی مناسب برای حل چالش‌ها برخوردار نبوده‌اند (شهاب و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵).

نقاط روستایی و جوامع روستانشین از دیرباز، همانند سایر جوامع انسانی دارای سلسله مراتب مدیریتی و نظام اجتماعی مناسب با اوضاع و احوال اقتصادی، اجتماعی و سیاسی زمان خود بوده است. زیرا بدون نظم و نسق اجتماعی اصولاً اداره هیچ یک از جوامع بشری و از جمله مناطق روستایی که پیوسته عهده دار تامین خوراک و سر باز و آذوقه برای تدارک جنگ‌های طولانی در این کشور بوده، امکان پذیر نبوده است. با نگاهی به سیر تحولات مدیریت روستایی در ایران در سال‌های قبل و بعد از انقلاب در اغلب مواقع شاهد ضعف و خلاء مدیریت روستایی کشور بوده‌ایم (مهدوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱).

در دنیای امروز، برنامه‌ریزی توسعه ملی به کلی و برنامه‌ریزی توسعه روستایی به طور اخص، از ضروریات سرزمین‌های مختلف به شمار می‌رود. در این چارچوب، شکل‌دهی و نظم بخشی به عرصه‌های مکانی - فضایی از آغاز زندگی بشر در مقیاس و مفهومی متفاوت مطرح بوده است. با توجه به اهمیت روستایی در فرایند روستا و شهرنشینی در کشور برنامه‌ریزی توسعه روستایی در فرایند توسعه ملی اهمیت دارد (سعیدی ۱۳۸۵: ۱۴۷).

برنامه‌ریزی توسعه روستایی یک رویکرد بین رشته‌ای است که در آن عوامل سیاسی و اجتماعی با عوامل اقتصادی در تعامل‌اند. توسعه روستایی فرایندی چند بعدی است که موضوع آن بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی اقشار فقیر و آسیب-پذیر اجتماع روستایی است؛ فرایندی که با بهره‌گیری از ساز و کارهایی چون، برنامه‌ریزی، سازماندهی و تقویت خوداتکایی تلاش می‌کند که در آنها قدرت و توان بهره‌گیری از قابلیت‌ها و منابع در اختیارشان تقویت کند تا به واسطه آن بتواند وضعیت موجودشان را به وضعیت مناسب و مطلوب تغییر دهند (گنجی‌پور ۱۳۸۸ به نقل از کیا، ۱۳۸۶: ۲۲). چنانچه در صدد تدوین الگوی بهینه برای توسعه باشیم بی شک باید حفظ و توسعه روستاها را به عنوان نقطه آغازین آن مورد توجه قرار دهیم (گنجی‌پور ۱۳۸۸ به نقل از طالب، ۱۳۷۶: ۲).

بنابر دیدگاه اغلب کارشناسان، صاحب‌نظران، و مسئولان امر، یکی از مشکلات اساسی و ریشه‌ای توسعه روستایی کشور، ضعف نظام اجرایی و نبود متولی متخصص، پاسخگو و کارآمد و فقدان سیاست‌های منسجم است که سبب عدم اثربخشی و کارایی طرح‌ها و برنامه‌های جزیره‌ای و ناهماهنگ در حوزه توسعه روستایی کشور شده است. موازی کاری، عدم انسجام در مدیریت و برنامه‌ریزی، فقدان نظارت میدانی مستمر برنامه‌ریزی متمرکز، غلبه رویکردهای تکنوکراتیک و بوروکراتیک در دستگاه‌های اجرایی از نشانه‌های نبود مدیریت جهادی و یکپارچه در راستای تحقق توسعه متوازن و هماهنگ در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، محیط‌زیستی و کالبدی نواحی روستایی و عشایری است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵).

تجربه تاریخی فرایند توسعه در کشورهای توسعه‌یافته، این امر را معلوم ساخته است که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است و می‌بایستی در الویت برنامه‌های توسعه‌ای قرار گیرد (شکوئی، ۱۳۸۰: ۵۳). رسالت برنامه توسعه روستایی، ارتقای توانایی جوامع روستایی برای نیل به توسعه، رشد و بهبود کیفیت زندگی آنهاست که این امر با تخصیص هدفمند منابع مالی و فنی که به مناطقی که بیشترین نیاز را دارند و نیز از طریق انجام مقدماتی که در بالاترین زمینه و پتانسیل را دارند، صورت می‌گیرد (مترجم طالب و همکاران، ۱۳۹۲: ۱).

توسعه روستایی فرایندی است که منجر به ارتقاء سطح زندگی مردم در جامعه روستایی می‌شود یعنی توسعه روستایی به عنوان یک مفهوم، آمیزه‌ای از عمران کلی مناطق روستایی توأم با اصلاح و بهبود کیفیت زندگی مردم روستایی است. براین اساس می‌توان گفت توسعه روستایی یک امر جامع و چند بعدی بوده که در برگزیده توسعه فعالیت‌های کشاورزی و فعالیت‌های غیر کشاورزی وابسته به آنها یعنی صنایع دستی، صنایع روستایی، صنایع سبک و صنایع تبدیلی و زیربنای عمرانی به همراه خدمات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و تسهیلات مربوط به آنها می‌باشد. لذا در جستجوی راهبردی برای توسعه روستایی می‌توان گفت که توسعه روستایی صرفاً به معنی توسعه کشاورزی نیست. همچنین بخشی از رفاه اجتماعی نیست که با تامین مالی مناطق روستایی و رفع نیازهای اولیه و اساسی انسان مرتفع گردد. بلکه طیف وسیعی از فعالیت‌های گوناگون انسانی، مادی و معنوی را شامل می‌شود که مردم را به استقلال و همبستگی فکری، عملی و از میان برداشتن ناتوانی‌های ساختاری قادر می‌سازد. ناتوانی‌هایی که آنها را در اسارت شرایط نامساعد زندگی نگه داشته است. لذا منظور و هدف توسعه روستایی بسیار گسترده و همه جانبه‌تر بوده و با همه جوانب محیط، زمین، جامعه، مردم، فعالیت‌های و اقتصاد روستایی مرتبط باشد (پورعیسی، ۱۳۹۱: ۸).

از برنامه چهارم توسعه کشور تهیه و تدوین مستند ملی توسعه استان ساز و کار اجرایی گرفته (ماده ۸۳ و ۷۲) و علی‌رغم دیدگاه همیشه غالب برنامه‌ریزی بالا به پایین با اجرایی شدن مستندهای توسعه استان دیدگاه پایین به بالا نیز در کنار برنامه‌ریزی کشور و غیر متمرکز شدن نظام برنامه‌ریزی توسعه نیز برحسب ظواهر امر مد نظر قرار گرفته است. اما با این وجود شواهد چند برنامه اخیر نشان می‌دهد که برنامه‌ها به اهداف خود دست نیافته‌اند (فاطمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

برخلاف مناطق شهری که در آنها، فعالیت‌های صنعتی و خدماتی متمرکز است، روستاها اولین مرکز اجتماعی زندگی نوین انسان‌ها به شمار می‌روند که ساکنان آن بیشتر از طریق فعالیت‌های کشاورزی امرار معاش می‌کنند و بیشتر آنها نیز در زیستگاه‌های کوچک و پراکنده سکونت دارند. در حال حاضر، مطابق سرشماری‌هایی که در کشور صورت می‌گیرد، روستا به نقاطی گفته می‌شود که کمتر از ۵۰۰ نفر جمعیت داشته باشند. بررسی ارقام متوسط هزینه ناخالص شهری و روستایی نشان می‌دهد که در مناطق روستایی، همواره سطح زندگی پایین‌تر از مناطق شهری و در حدود ۶۵ درصد آن بوده است؛ بدین معنی که اگر خانوارهای شهری و روستایی بخواهند با هزینه خود یک سبد استاندارد کالایی را خریداری کنند که بر اساس شاخص ضمنی مشخص می‌شود، آن گاه خانوار روستایی در مقایسه با خانوار شهری فقط می‌تواند ۶۵ درصد آن سبد را خریداری کند. این تفاوت بین هزینه‌ها که به نوعی تفاوت درآمدها را منعکس می‌کند، نشان‌دهنده ((اختلاف پایدار در شرایط اقتصادی شهر و روستا)) است که چه بسا یکی از دلایل مهم مهاجرت به شهرها و عدم تعادل منطقه‌ای به شمار می‌رود (سپهردوست ۱۳۸۸ به نقل از مقصودی، ۱۳۸۸: ۷۱).

در چنین بستر و زمینه‌ای رویکرد سنجش کیفیت زندگی در مناطق روستایی می‌تواند به عنوان رهیافتی مناسب برای شناخت و درک تفاوت‌ها و ناعادلی‌های کیفیت محیط زندگی روستایی در جهت دستیابی به هدف زندگی مطلوب روستایی باشد تا از این طریق بتوان گامی موثری در دستیابی به توسعه پایدار، پایدارسازی جمعیت روستایی، افزایش کیفیت زندگی تلاش کرد (سجاسی‌قیداری، ۱۳۹۵: ۱۵۲).

مفهوم توسعه در فرایند رشد نهفته است. در اکثر کشورهای پیشرفته جهان، توسعه روستایی رابطه تنگاتنگی با فرایندهای ساختاری نظیر؛ فرایند کالبد، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مدیریتی و زیست‌محیطی دارد (تقوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱۴).

جوامع بشری در مقیاس‌های گوناگون همواره در حال تحولات گوناگون و همه‌جانبه هستند. پویایی ذاتی جوامع انسانی سبب شده تا آن‌ها همواره در معرض تغییر و تحول قرار داشته باشند. نکته اساسی در این میان آن است که برای همپایی با این پویا لازم است در سطح و عرصه‌های مختلف از جمله در عرصه اندیشه‌ورزی فکری - ذهنی و ارزیابی اقدامات انجام گرفته، پرداخت تا به تصمیم‌گیری‌های مطلوب برای نظام‌های فضایی (به ویژه روستاها) دست یافت. نظام برنامه‌ریزی کشور از دهه ۳۰ همواره در تدوین اسناد توسعه‌ای کشور متأثر از تحولات فکری در جهان نگرش‌های مختلف را مورد توجه قرار داده است (امانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵).

مفهوم برنامه‌ریزی را می‌توان محصول دوران روشن‌فکری دانست. این مفهوم ابتدا در مولفه‌هایی نظیر طراحی و ساخت و ساز ساختمان‌ها، تاسیسات و همچنین در طراحی و آماده‌سازی اردوگاه‌های نظامی مورد استفاده قرار گرفت. این مفهوم به تدریج بسط یافت و با قیدهایی نظیر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست‌محیطی، آموزشی و ... ترکیب شد (امیدی، ۱۳۹۷: ۹۸).

تحول در رابطه شهر و روستا، تغییر نگرش‌ها به روستا و جامعه روستایی با توجه به نظام سیاست‌گذاری، دولت مرکزی و رویه‌های یک سو به بالا به پایین در قالب سیاست‌ها و الگوهای توسعه و رانت مرکزیت، همگی در قالب نقش و رابطه دولت و ملت قابل تبیین هستند. رشد نامتوازن شهری و توسعه نابرابر مناطق شهری و روستایی، شهرهای رانتی و روستاهای حاشیه‌ای کلا در قالب نقش و عملکرد دولت و نه در یک پویا معمول اقتصادی و اجتماعی تعریف می‌شود. طبیعتاً اصلاح این روند که نمود آن نیازمند بازنگری و اصلاح نقش و جایگاه دولت ملی و حرکت از تمرکز به سوی عدم تمرکز است (جمعه‌پور، ۱۳۹۵: ۳۹).

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارزی از حیات اقتصادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافته است. نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی، بین‌المللی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی چون فقر، نابرابری فزاینده رشد سریع جمعیت، بیکاری موجب توجه جدی به توسعه روستایی و تقدم آن بر توسعه شهری شده است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۳).

امروزه برنامه‌ریزی درازمدت راهبردی توسعه اقتصادی - اجتماعی در همه کشورهای جهان، دیگر امری بدیهی و اجتناب‌ناپذیر است و هدف همه آن‌ها نیز ارتقاء ظرفیت‌های اجتماعی می‌باشد (معصومی‌اشکوری، ۱۳۸۵: ۱۷). در راستای موضوع مورد مطالعه نیز پژوهش‌هایی طی سالیان اخیر انجام گرفته که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

سعیدی و رستگار، ۱۳۸۸، با عنوان اثربخشی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در توسعه اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه روستاهای بخش وراوی (شهرستان مهر) نتایج زیر را به دست آورده‌اند: دولت‌ها از طریق سیاست‌گذاری در قالب برنامه‌های عمرانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، با اهداف مرتبط و در پی ایجاد تغییر و تحول و دستیابی به شرایط مطلوب زیستی در سکونتگاه‌های انسانی، به اجرای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی می‌پردازند. سپهردوست، ۱۳۸۸، در تحقیقی تحت عنوان بررسی عملکرد دولت در توسعه اقتصادی - اجتماعی روستاهای استان همدان نتایج به دست آمده گویای این واقعیت است که سیاست‌های برنامه‌ای دولت اثراتی مثبت بر توزیع امکانات زیر

ساختی روستایی به همراه دارد. بابایی، ۱۳۹۲، "ارزیابی سیاست‌های توسعه اقتصادی روستایی از دیدگاه منطقه‌ای، بانگاهی برسیاست‌های دولت در ایران" معتقد است که عملکرد اقتصادی نواحی روستایی، بر شکوفایی و بهره‌وری ملی کشورها تأثیر بسزایی می‌گذارد و از آنجا که هر روستا درون یک منطقه اقتصادی واقع شده است، تصمیم‌گیری و تحلیل در خصوص روستا نیز باید با نگاه منطقه‌ای صورت بپذیرد. حسنی‌مهر، ۱۳۹۲، عنوان مقاله "بررسی سطح‌بندی خدمات روستاهای شهرستان آستارا براساس مدل موریس به منظور ارائه راهکارهای توسعه" سطح‌بندی خدمات روستاها را بر اساس مدل موریس، بررسی و ارزیابی قرار داده است. در این تحقیق توسعه روستایی تجزیه و تحلیل شده است و نتایج به دست از این پژوهش نشان‌دهنده ارتباط مستقیم بین ارتفاع و سطح توسعه‌یافتگی روستا وجود دارد. جهانیان، ۱۳۹۵، نقش دولت در توسعه اقتصاد گردشگری ایران با محوریت اقتصاد مقاومتی و با توجه به نام گذاری سال ۹۵ به اقتصاد مقاومتی و با تأکید بر ظرفیت‌های داخلی و با به کارگیری واحدهای خصوصی، صنعت گردشگری را تجلی بخش اقتصاد بدون نفت معرفی کرده و بر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دولت تأکید و آن را از مهمترین نکات قابل توجه در ارتقای صنعت معرفی کرده است. مولایی و رحیمی‌راد، سال ۱۳۹۵، در تحقیقی با عنوان «بررسی وضعیت فقر در خانوارهای روستایی ایران طی پنج برنامه توسعه اقتصادی ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۲) نتیجه ذیل به دست آورده است: علی‌رغم برنامه‌ریزی‌های دولت در طی برنامه توسعه اقتصادی ایران کلیه اقدامات دولت منجر به بهبود نسبی سطح زندگی روستاییان کشور گردیده است. با این حال بسیاری از مشکلات روستاییان در مقایسه با مناطق شهری بر طرف نشده است. میرزایی، ۱۳۹۶ با عنوان نقش دولت در اشتغال‌زایی روستایی و اشاعه فرهنگ کار در راستای توسعه پایدار اقتصادی - اجتماعی روستا، به محوریت دولت در پیشرفت و توسعه اقتصادی و اجتماعی و تشویق روستاییان به مشارکت در راستای توسعه پایدار روستا اشاره کرده و نقش آموزش روستاییان را در توسعه فرهنگ کار بسیار موثر دانسته و دولت را مکلف به برگزاری دوره‌های آموزشی با رویکرد منطقه‌ای کرده است. مولایی‌هشجین و همکاران، ۱۳۹۶، موضوع ((نقش مدیریت محلی در توسعه اقتصادی نواحی روستایی شهرستان بهشهر)) به تحلیل نقش دهیاری-ها در عرصه روستایی پرداخته‌اند و معتقدند که یکی از زمینه‌های نقش آفرینی دهیاران بسترسازی جهت کسب و کار و پیشرفت اقتصاد نواحی روستایی است. هوشیار، ۱۳۹۸، در رساله خود به ارزیابی نقش حمایتی دولت در توسعه اقتصاد گردشگری با تأکید بر محوریت جاذبه‌های روستایی پرداخته این پژوهش تحت راهنمایی دکتر علی شجاعی فرد صورت پذیرفته است و معتقد است که با مدیریت دولت و هموارسازی فعالیت‌ها می‌توان شاهد رشد صنعت گردشگری و کاهش وابستگی به اقتصاد تک محصولی نفت در ایران شد.

روش شناسی

در پژوهش حاضر سعی بر آن است تا پیامدهای سیاست‌های دولت در توسعه روستایی در قالب برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شناسایی و مورد تحلیل قرار گیرند. به روند توسعه‌یافتگی روستاهای شهرستان آستارا طی برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه توجه دارد، جامعه آماری مورد بررسی کل مناطق روستایی شهرستان آستارا است. کل جمعیت روستایی شهرستان آستارا ۲۸۴۴۳ نفر است که براساس فرمول کوکران حجم نمونه ۳۷۸/۸ نفر به دست می‌آید و برای دقت بیشتر تعداد ۳۸۰ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات آماری با نرم‌افزار SPSS قرار گرفته است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان آستارا در شمال غربی نقطه استان گیلان با مساحت ۴۳۰ کیلومترمربع حدود ۳ درصد از کل مساحت استان را به خود اختصاص داده است. از لحاظ موقعیت جغرافیایی شهرستان مورد مطالعه در ۴۸ درجه، ۵۲ دقیقه، ۳۸ درجه و ۲۵ دقیقه عرض جغرافیایی واقع شده است. این شهرستان از طرف شمال به رودخانه آستارا چای (مرز بین ایران و آذربایجان)، از سمت جنوب به شهرستان تالش، از سمت غرب به ارتفاعات تالش و از شرق به دریای خزر محدود می-

شود. تراکم جمعیت در هر کیلومتر مربع ۱۸۹ نفر است. این شهرستان دارای ۴ دهستان و ۸۱ نقطه روستایی دارای سکنه و خالی از سکنه است. از نظر تقسیمات کشوری دارای دو بخش، مرکزی و لوندویل، چهار دهستان با نام‌های ویرمونی، حیران، چلوند و لوندویل است که در مجموع ۸۱ روستا دارای سکنه و ۱۲ روستا خالی از سکنه است و از ۸۱ روستا دارای سکنه ۴۹ روستا بالای ۲۰ خانوار جمعیت می‌باشد (سالنامه آماری استان گیلان، ۱۳۹۵).

از نظر توپوگرافی شهرستان مورد مطالعه دارای بخش، ساحلی، جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و کوهستانی است این منطقه به دلیل داشتن ریزش‌های جوی، خاک مساعد و دمای معتدل برای کشاورزی مناسب است. مقطع زمانی این پژوهش از سال‌های بعد از انقلاب (۱۳۸۴ تا ۱۳۹۵) می‌باشد.

یافته‌ها و بحث

عملکرد تولید محصولات کشاورزی شهرستان آستارا

استان گیلان به پشتوانه امکانات غنی آب و خاک و توانایی‌های بالقوه محیطی مناسب، یکی از نواحی اصلی کشاورزی کشور محسوب می‌شود. به همین جهت نیروی انسانی قابل ملاحظه‌ای جذب فعالیت‌های کشاورزی شده‌اند. در نقاط روستایی گیلان همانند اکثر روستاهای کشور، زمینه اصلی فعالیت کشاورزی است و این بخش سهم عمده‌ای از اشتغال روستایی را در بر می‌گیرد. یکی از بسترهای اصلی توسعه در نقاط روستایی و مهمترین رکن ایجاد اشتغال روستایی گسترش تولید محصولات کشاورزی است. روستاها اصلی‌ترین نقطه تولید در کشور هستند و بررسی تغییرات اراضی زیرکشت و تولید محصولات می‌تواند شاخص خوبی برای بیان توسعه روستایی باشد. ایجاد و آماده ساختن پروژه‌ها و خدمات اقتصادی برای روستاها در قالب نواحی اقتصادی و محدوده‌های کوچکتر تا حد یک روستا به منظور فراهم‌سازی زمینه ایجاد تحول اساسی در فعالیت نوع اول (کشاورزی) که در وضعیت کنونی پاسخگوی جمعیت روستایی نبوده و از یک بخش سودآور و درآمدزا به یک بخش اشتغال‌زا با بیکاری فصلی و پنهان و غیرسودآور تبدیل شده است.

سطح زیرکشت محصولات کشاورزی از ۵۳۰۳ هکتار در سال ۱۳۸۲ به ۵۳۷۱ هکتار در ۱۳۹۳ رسیده است. این روند به تبع افزایش ۲۸۷۸۳ هکتاری در استان گیلان طی این دوره آماری رخ داده است. سطح زیر کشت محصولات زراعی در شهرستان آستارا ۴۵۲۲ هکتار در سال ۸۳ بوده است که به ۳۷۲۸ هکتار در سال ۹۳ کاهش یافته است. در مقابل سطح زیرکشت محصولات باغی از ۷۸۱ هکتار به ۱۶۴۳ هکتار افزایش یافته است. این تغییرات نشان می‌دهد گرایش کشاورزان شهرستان آستارا به تولید محصول باغی بیشتر شده است. به نظر می‌رسد. مشکلات و موانع مختلف در مراحل کشت، داشت و برداشت محصولات زراعی مثل برنج و به صرفه نبودن قیمت آن کشاورزان را به سوی باغداری سوق داده است.

نتایج نشان می‌دهد میزان تولید در هکتار محصولات زراعی و باغی طی این سال‌ها افزایش یافته است. این موضوع با توجه به کاهش سطح زیر کشت محصولات زراعی حاکی از افزایش بازدهی کشت محصولات زراعی دارد. کاشت ارقام پرمحصول، رسیدگی به موقع، کود کافی و... از جمله عوامل افزایش تولید در هکتار محصولات زراعی است. تولید محصول شلتوک برنج از مقدار ۹۷۸۵ تن به ۱۵۹۹۱ تن در سال ۱۳۹۳ رسیده است. همچنین تولید کیوی به عنوان محصول عمده باغی در شهرستان آستارا از ۳۳۰ به ۱۳۷۲۰ تن افزایش یافته است. با توجه به اینکه آستارا یک شهرستان مرزی در استان گیلان است و محصول کیوی از امکان مناسبی برای صادرات برخوردار است، در سال‌های اخیر رشد خوبی در تولید و توزیع این محصول را شاهد هستیم.

تولید محصولات دامی به این ترتیب است که تولید گوشت قرمز در شهرستان آستارا از ۱۰۹۵ تن به ۸۷۰ تن کاهش یافته است و به تبع آن میزان تولید سرانه گوشت قرمز از ۱۳/۷ به ۹/۵ کیلوگرم به ازای هر نفر کاهش داشته است. این مقدار برای استان گیلان در سال ۱۳۸۳، ۱۲/۵ بوده که کمتر از شهرستان آستارا است ولی در سال ۱۳۹۳ با ۱۰/۵ کیلوگرم به ازای هر نفر از مقدار آن در شهرستان آستارا بیشتر است. تولید شیر نیز در شهرستان آستارا در سال ۱۳۸۲

با ۸۴۸۵ تن و سرانه تولید ۱۰۶/۲ کیلوگرم بر نفر بوده است که در طی ده سال به ۸۷۷۰ تن و ۷۴ کیلوگرم بر نفر کاهش یافته است. تولید شیر در استان گیلان نیز طی این سال‌ها کمی کاهش داشته و از ۲۷۳۵۰۴ تن در ۱۳۸۳ به ۲۵۶۳۲۰ رسیده است.

تولید گوشت مرغ اما همواره روندی افزایشی داشته است و در شهرستان آستارا از ۱۱۳۷ به ۱۵۲۹ تن افزایش یافته است. این مقادیر برای استان گیلان به ترتیب ۵۰۶۱۳ و ۱۴۸۱۶۹ تن بوده است. تولید سرانه گوشت مرغ کمتر از مقدار آن در استان بوده است و از ۱۴/۲ به ۱۶/۸ کیلوگرم بر هر نفر رسیده است.

تولید ماهی سردآبی و گرم آبی در شهرستان آستارا از ۱۸۲ تن در سال ۱۳۸۲ به ۴۳۶ تن افزایش داشته است. شرکت‌های تعاونی به عنوان نهادهای مردمی که در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب به قانون اساسی راه یافته است و از توسعه همه جانبه برخوردار گردیده است می‌تواند در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاها، نقش موثری داشته باشد. طی دوره آماری مورد مطالعه تعداد تعاونی‌های کشاورزی در شهرستان آستارا از ۱۷ به ۳۱ مورد و تعداد اعضا از ۱۸۷ به ۳۹۴ افزایش یافته است. علاوه بر این میزان سرمایه این تعاونی‌ها نیز افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است به طوری که سرانه سرمایه تعاونی‌های کشاورزی در شهرستان آستارا از ۸۲۵۱ به ۱۳۹۰۲ هزار ریال رسیده است.

جدول ۱. گزارش عملکرد تولید محصولات کشاورزی در شهرستان آستارا و استان گیلان طی ۱۳۸۵-۱۳۹۵

ردیف	شاخص / متغیر	واحد اندازه‌گیری	مقدار شاخص / متغیر			
			سال ۱۳۸۵		سال ۱۳۹۵	
			شهرستان آستارا	استان	شهرستان آستارا	استان
۱	سطح زیر کشت محصولات کشاورزی	هکتار	۴۱۰۵۴۰	۵۳۰۳	۴۳۹۳۲۳	۵۳۷۱
۲	سطح زیر کشت محصولات زراعی	هکتار	۳۰۷۱۴۲	۴۵۲۲	۳۱۵۷۶۸	۳۷۲۸
۳	تولید محصولات زراعی	تن	۱۳۳۲۳۵۷	۱۰۳۹۳	۱۴۸۴۲۰۵	۱۸۹۲۸
۴	عملکرد در هکتار محصولات زراعی	تن/هکتار	۴/۳۳	۲/۲۹	۴/۷۰	۵/۰۸
۵	سطح زیر کشت محصولات باغی	هکتار	۱۰۳۰۳۹۸	۷۸۱	۱۱۳۵۵۶	۱۶۴۳
۶	تولید محصولات باغی	تن	۵۱۷۱۹۳	۱۵۸۸	۵۶۰۲۱۴	۱۷۲۱۱
۷	عملکرد در هکتار محصولات باغی	تن/هکتار	۵/۰	۲/۰۳	۴/۳۲	۱۰/۴۲
۸	تولید محصولات عمده (شلتوک برنج)	تن	۵۵۳۳۲۷	۹۷۸۵	۱۱۰۶۵۳۱	۱۵۹۹۱
۹	تولید محصولات عمده (کیوی)	تن	۶۹۲۳	۳۳۰	۱۴۱۱۳۶	۱۳۷۲۰
۱۰	تعداد تعاونی	باب	۷۰۷	۱۷	۷۹۷	۳۱
۱۱	اعضای تعاونی	نفر	۱۴۹۱۲	۱۸۷	۱۰۳۳۷	۳۹۴
۱۲	سرانه سرمایه تعاونی-های کشاورزی	هزار ریال/اعضا	۲۵۶۲	۸۲۵۱	۱۶۷۹۰	۱۳۹۰۲
۱۳	تولید گوشت	تن	۳۰۱۷۰	۱۰۹۵	۲۶۵۲۰	۸۷۰
۱۴	سرانه تولید گوشت	کیلوگرم/نفر	۱۲/۵	۱۳/۷	۱۰/۵	۹/۵
۱۵	تولید گوشت مرغ	تن	۵۰۶۱۳	۱۱۳۷	۱۴۸۱۶۹	۱۵۲۹
۱۶	سرانه تولید گوشت مرغ	کیلوگرم/نفر	۲۱/۰	۱۴/۲	۵۸/۵	۱۶/۸
۱۷	تولید شیر	تن	۲۷۳۵۰۴	۸۴۸۵	۲۵۶۳۲۰	۸۷۷۰

۱۸	سرانه تولید شیر	کیلوگرم / نفر	۱۱۳/۷	۱۰۶/۲	۱۰۱	۷۴
۱۹	تولید ماهی	تن	۲۲۰۶۶	۱۸۲	۵۰۹۷۰	۴۳۶

منبع: سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۹۵-۱۳۸۵

عملکرد تولید محصولات صنعتی شهرستان آستارا

صنایع تبدیلی، بسته‌بندی، کارگاه‌های صنایع دستی از جمله بنگاه‌های اقتصادی مفید و موثر در نقاط روستایی هستند. این صنایع با کمترین مخاطره در حوزه زیست‌محیطی و طبیعی و بازدهی بالا، بیشترین سازگاری را در محیط‌های روستایی دارد. هر چه رشد این صنایع در روستاها گسترش یابد سبب ایجاد اشتغال در روستا و کاهش مهاجرت به شهر (که منجر به تحمیل بار فرهنگی اجتماعی به شهرها می‌شود) خواهد شد. از جمله مهمترین صنایع کوچک در شهرستان آستارا می‌توان به کارخانه‌های برنجکوبی، کارگاه‌های تولید و بسته‌بندی میوه خشک، قالی‌بافی و... نام برد. طی سال‌های ۸۵ تا ۹۵ تعداد کارخانه‌های برنجکوبی از ۱۱ به ۱۲ مورد رسیده است. از سوی دیگر تعداد کارگاه‌های صنایع غذایی از ۸ به ۱۹ افزایش یافته است. به نظر می‌رسد گرایش به تولید محصولات باغی نظیر کیوی منجر به رشد صنایع مربوطه شده است.

تعداد کارگاه‌های صنایع دستی طی این سال‌ها در استان گیلان و شهرستان آستارا رشد خوبی داشته است. به صورتیکه تعداد آن در استان گیلان از ۱۴۲۴۳ در سال ۱۳۸۵ به ۲۲۱۳۱ و ۳۳۵۸۵ کارگاه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ رسیده است. همچنین در سطح شهرستان نیز تعداد کارگاه‌ها از ۵۹۱ در سال ۱۳۸۵ به ۷۴۸ و ۱۹۱۳ عدد در سال‌های ۹۰ و ۹۵ افزایش یافته است. به تبع آن در میزان اشتغال در این حوزه نیز شاهد روند رو به رشد در این سال‌ها بوده‌ایم. تعداد شاغلین در بخش صنایع دستی در شهرستان آستارا از ۷۲۴ نفر به ۹۴۶ و ۲۱۱۶ نفر در سال‌های ۹۰ و ۹۵ افزایش یافته است. بنابراین می‌توان گفت این بخش از پتانسیل خوبی برای اشتغال‌زایی برخوردار است که طی این سال‌ها نیز عملکرد قابل قبولی ارائه شده است.

جدول ۲. گزارش توزیع برخی بنگاه‌های کوچک اقتصادی شهرستان آستارا و استان گیلان طی ۱۳۹۵-۱۳۸۵

شاخص / متغیر	واحد اندازه‌گیری	مقدار شاخص / متغیر					
		سال ۱۳۸۵		سال ۱۳۹۰		سال ۱۳۹۵	
		شهرستان آستارا	استان	شهرستان آستارا	استان	شهرستان آستارا	استان
کارخانه‌های برنجکوبی	باب	۱۸۶۹	۱۱	۱۸۹۵	۱۲	۱۹۰۴	۱۲
کارگاه‌های تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	باب	۱۴۲۴۳	۵۹۱	۲۲۱۳۱	۷۴۸	۳۳۵۸۵	۱۹۱۳
میزان اشتغال صنعتگران تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	نفر	۱۶۵۲۹	۷۲۴	۲۵۱۴۶	۹۴۶	۳۷۴۴۳	۲۱۱۶
پروانه‌های بهره برداری صنایع غذایی روستایی	تعداد	۳۸۴	۸	۱۹۸۵	۱۵	۲۰۲۳	۱۹

منبع: سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۹۵-۱۳۸۵

سیاست‌های توسعه اقتصادی روستاها در طی برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

- ۱- هدفمندی یارانه‌ها؛
 - ۲- سیاست‌های بخش کشاورزی؛
 - ۳- تخصیص اعتبارات؛
 - ۴- توسعه اشتغال؛
 - ۵- میزان مشارکت مردمی در اجرای برنامه چهارم؛
 - ۶- پیامدهای مثبت برنامه چهارم؛
 - ۷- میزان مشارکت مردمی در برنامه پنجم؛
 - ۸- پیامدهای مثبت برنامه پنجم؛
 - ۹- میزان مشارکت مردمی در اجرای برنامه پنجم؛ و
 - ۱۰- پیشنهادات برنامه چهارم و پنجم.
- در رابطه با شاخص هدفمندی یارانه‌ها تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۹/۰۹ درصد، کم ۹/۹ درصد، ۱۳/۶ درصد متوسط، ۲۷/۳ درصد، زیاد و ۴۰/۹ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در ارتباط با شاخص سیاست‌های بخش کشاورزی تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۰ درصد، کم ۰/۹ درصد، ۹/۱ درصد، ۲۷/۳ درصد متوسط، ۱۸/۲ درصد، زیاد و ۵۰ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص تخصیص اعتبارات تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۱۳/۶ درصد، کم ۱۸/۲ درصد، ۹/۰۹ درصد متوسط، ۱۸/۲ درصد، زیاد و ۴۰/۹ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در موضوع شاخص توسعه اشتغال تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۱۳/۶ درصد، کم ۲۲/۷ درصد، ۲۷/۳ درصد متوسط، ۲۷/۳ درصد، زیاد و ۹/۰۹ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص میزان مشارکت مردمی در اجرای برنامه چهارم تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۵۴/۵ درصد، کم ۱۸/۲ درصد، ۱۳/۶ درصد متوسط، ۴/۵ درصد، زیاد و ۹/۰۹ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص پیامدهای مثبت برنامه چهارم تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۶۸/۲ درصد، کم ۱۸/۲ درصد، ۴/۵ درصد متوسط، ۴/۵ درصد، زیاد و ۴/۵ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص میزان مشارکت مردمی در برنامه پنجم تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۹/۰۹ درصد، کم ۹/۰۹ درصد، ۱۳/۶ درصد متوسط، ۳۱/۸ درصد، زیاد و ۰ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص پیامدهای مثبت برنامه پنجم تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۵۰ درصد، کم ۳۱/۸ درصد، ۹/۹ درصد متوسط، ۴/۵ درصد، زیاد و ۴/۵ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.
- در رابطه با شاخص میزان مشارکت مردمی در اجرای برنامه پنجم تعداد پاسخ‌دهندگان به گویه متغیرهای بسیار کم ۱۶/۶ درصد، کم ۱۳/۶ درصد، ۴/۵ درصد متوسط، ۱۳/۶ درصد، زیاد و ۴/۵ درصد هم بسیار زیاد پاسخ داده‌اند.

جدول ۳. شاخص هدفمندی یارانه‌ها (سیاست‌های توسعه اقتصادی روستایی)

شرح	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
شاخص تعداد	۲	۲	۳	۶	۹
هدفمندی یارانه‌ها درصد	۹/۰۹	۹/۰۹	۱۳/۶	۲۷/۳	۴۰/۹
شاخص سیاست-های بخش کشاورزی	۱	۶	۴	۱۱	۱
شاخص تخصیص اعتبارات	۳	۴	۲	۴	۹
توسعه اشتغال	۳	۵	۶	۶	۲
شاخص میزان مشارکت مردمی	۱۲	۴	۳	۱	۲
در اجرای برنامه چهارم	۵۴/۵	۱۸/۲	۱۳/۶	۴/۵	۹/۰۹
شاخص پیامدهای مثبت برنامه چهارم	۱۵	۴	۱	۱	۱
شاخص میزان مشارکت مردمی در برنامه پنجم	۹	۲	۳	۷	۰
شاخص پیامدهای مثبت برنامه پنجم	۱۱	۷	۲	۱	۱
شاخص میزان مشارکت مردمی در اجرای برنامه پنجم	۱۴	۳	۱	۳	۱
	۶۳/۶	۱۳/۶	۴/۵	۱۳/۶	۴/۵

منبع: سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۹۵-۱۳۸۵

مقایسه دو برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مناطق روستایی شهرستان آستارا

تغییرات شاخص‌های مختلف مورد بررسی در طی سال‌های اجرای برنامه چهارم و پنجم را در شهرستان آستارا نشان می‌دهد. در نگاه کلی می‌توان گفت اغلب شاخص‌ها طی این دو دوره شاهد رشد قابل قبولی بوده‌اند. با این حال جمعیت روستایی طی دوره اجرای برنامه پنجم با کاهش حدود ۱۵ درصد رو به رو بوده است. این شیب کاهش جمعیت در دوره پنج ساله بعدی ادامه نیافت و طی این دوره رشد جمعیت روستایی (حدود ۳ درصد) را شاهد هستیم. تغییرات اشتغال طی این دو دوره روند صعودی هرچند با شیب کند ولی قابل قبولی را داشته است. با توجه به مشکلات عدیده بیکاری در سطح استان، این تغییرات تقریباً پایدار طی برنامه‌های چهارم و پنجم ثبات نسبی در این زمینه را نشان می‌دهد.

مراکز صنعتی تحت حمایت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با رشد ۲۶/۵۶ درصدی طی برنامه چهارم و رشد قابل ملاحظه ۱۵۵/۷ درصدی در طی برنامه پنجم توسعه روبه رو بوده است. به تبع این روند مثبت میزان اشتغال در این واحدها نیز افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است که یکی از دلایل ثبات نرخ اشتغال این صنایع کوچک محلی هستند. صنایع غذایی روستایی نیز طی دوره چهارم توسعه افزایش ۸۷/۵ درصدی را داشته است که این مقدار در طول برنامه

پنجم توسعه نیز همچنان روند رو به رشد ولی با شیب کمتر را نشان داد. صنایع مربوط به تولید میوه خشک، لبنیات و... از مهمترین این صنایع هستند.

از نظر شاخص‌های زیربنایی در آیت‌های مختلفی همچون آب، برق و گازرسانی در طول دوره برنامه چهارم خدمات-رسانی قابل قبولی رخ داده است که این روند طی دوره پنجم نیز ادامه داشته است. پس از اجرای برنامه چهارم توسعه همه ورستاهای دارای سکونت واجد برق سراسری بوده‌اند. تعداد مشترک گاز خانگی در پایان برنامه چهارم توسعه ۵۰/۶۳ درصد و در برنامه پنجم ۳۳/۴۶ درصد افزایش داشته است.

جدول ۴. مقایسه رشد شاخص‌های توسعه طی برنامه‌های چهارم و پنجم نقاط روستایی شهرستان آستارا طی ۱۳۹۵-۱۳۸۵

شرح	برنامه پنجم		برنامه چهارم		
	درصد	مقدار	درصد	مقدار	
جمعیتی	جمعیت روستایی	۲/۷۹	۷۷۳	-۱۴/۷۰	-۴۷۷۰
	ضریب روستا نشینی	- ۲/۱	-۷/۰	-۴۶/۲۹	-۲۷/۵
	نرخ اشتغال	-	۳/۵	-	۳/۳
اشتغال و صنعت روستایی	کارخانه‌های برنجکوبی	۰	۰	۹/۰۹	۱
	کارگاه‌های تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	۱۵۵/۷	۱۱۶۵	۲۶/۵۶	۱۵۷
	میزان اشتغال صنعتگران تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	۱۲۳/۶۷	۱۱۷۰	۳۰/۶۶	۲۲۲
	پروانه‌های بهره‌برداری صنایع غذایی روستایی	۲۶/۶۶	۴	۸۷/۵	۷
	مشترک گاز خانگی روستایی	۳۳/۴۶	۲۴۶۰	۵۰/۶۳	۲۸۵۵
	میزان شبکه گذاری گاز روستایی	۳۴/۴۰	۶۷۳۱۹	۴۱/۵۴	۵۷۴۳۰
	تعداد روستاهای گاز رسانی شده	۱۳/۷۹	۴	۳۱/۸۱	۷
	تعداد روستاهای برخوردار از آب آشامیدنی	۶/۰۶	۲	-۱۰/۸۱	-۴
	تعداد مشترکین برق کشاورزی	۳/۱۸	۱۳	۸۸/۰۱	۱۹۱
	تعداد روستاهای برخوردار از برق	۰	۰	۱/۷۲	۱
خدمات زیربنایی	طول راه آسفالت روستایی	۳/۹۲	۴	۶/۲۵	۶
	نقاط روستایی دارای دفتر مخابرات	۰	۰	۱۸۰/۹۵	۳۸
	دفتر پست روستایی	۰	۰	۲۷۵	۱۱
	دفتر پست و مخابرات روستایی ICT	۱۳۳/۳۳	۸	-	۵۱
	دسترسی عمومی به اینترنت	۱۱/۱۱	۱	۲۰۰	۶
	روستاهای دارای طرح هادی (مصوب)	۴۳/۳۳	۱۳	۷۶/۴۷	۱۳
	نرخ با سواد روستایی	-	۱۴/۷۲	-	۱/۷۴
	تعداد کل دانش آموزان	۱۱/۷۳	۱۷۶۷	۰/۴۴	۶۷
	تعداد کارکنان آموزشی	۶/۰۴	۳۸	۲/۹۴	۱۸
	روستاهای تحت پوشش نهضت سواد آموزی	-۲۰	-۳	-۸۰	-۶۰
آموزش	تعداد روستاهای دارای مدرسه ابتدایی	-۵۶/۵۲	-۴۴	۲/۲۲	۱
	تعداد روستاهای دارای مدرسه راهنمایی	۶/۶۶	۴	۲۵	۲
	تعداد روستاهای دارای مدرسه متوسطه	۰	۰	۰	۰
	تعداد مکان‌های ورزشی	۰/۸۲	۲	۶/۶۶	۶
	مساحت مکان‌های ورزشی	۲۶/۶۷	۹۲۲۳	۹۶/۳۰	۱۶۹۶۲
	خدمات فرهنگی و ورزشی				

تعداد اعضای مراکز فرهنگی سیار روستایی	۱۷/۱۴-	۲۱۳-	۴۹/۱۱-	۱۱۹۹-
کتاب های موجود در مراکز فرهنگی سیار روستایی	۵۵/۴۵	۷۱۱۲	۱۲۸/۴	۷۲۱۰
تعداد روستاهای دارای کتابخانه	۲۰۰	۲	۵۰-	۱-
مراکز بهداشتی درمانی روستایی	۲۵-	۱-	۲۰-	۱-
خدمات بهداشت و درمان روستایی	۹/۵۲	۲	۲۵-	۷-
تعداد خانه های بهداشت به ازای ده هزار نفر جمعیت روستایی	۶/۸۶	۰/۵۲	۱۲/۱۶-	۱/۰۵-

منبع: سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۹۵-۱۳۸۵

نتیجه گیری

در فرایند توسعه، برنامه‌ریزی توسعه، شناخت و تبیین سطوح یافتگی نواحی و آگاهی از نقاط قوت و ضعف آنها اهمیت زیادی دارد. مقاله حاضر با هدف مقایسه عملکرد اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی دو برنامه چهارم و پنجم توسعه در روستاهای شهرستان آستارا تهیه شده است. پیامدها و سیاست‌های دولت همواره در توسعه روستایی نقش پر رنگی داشته است. توسعه روستایی بدون دخالت مستقیم و یا غیر مستقیم دولت نمی‌تواند مداوم و پایدار باشد. با وجود مداخله دولت در توسعه هنوز هم سکونتگاه‌های روستایی دارای مشکلات هستند. در توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان آستارا طی برنامه چهارم و پنجم سیاست‌های دولت پیامدهای مناسبی داشته است.

در حال حاضر مهمترین درآمد روستاییان بر پایه تولیدات کشاورزی به خصوص برنج می‌باشد. دیگر بخش‌های تولیدی از قبیل دامداری، باغداری و صیادی به ترتیب در رتبه‌های بعدی فعالیت‌های اقتصادی قرار دارند. روستاهای مورد مطالعه به دلیل شرایط آب و هوایی مناسب و بارش فراوان شرایط مناسبی را جهت کشت برنج و باغداری دارند. حمایت دولت و بخش‌های خصوصی جهت مکانیزه کردن بخش کشاورزی و آبیاری نوین توانسته در بهبود محصولات کشاورزی و باغی مؤثر باشند. دولت با تسهیل ارائه خدمات بانکی، تجهیز ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی می‌تواند در توسعه بخش کشاورزی مفید باشد در فرآیند توسعه اقتصادی با توجه به توانمندی و پتانسیل‌های محیطی و انسانی قدم‌های محکم-تری را بردارد.

جهت نیل به توسعه روستایی باید همه جوانب را در نظر گرفت. سرمایه‌گذاری‌های لازم در هر سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات صورت پذیرد تا روستا بتواند روند توسعه تک قطبی را کنار گذاشته و در مسیر توسعه قدم بردارد. توسعه یک بخش، منجر به تضعیف بخش دیگری نگردد.

طرح‌های پیشنهادی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی:

- ✓ هدف از صنعتی کردن روستا در درجه اول حمایت و پشتیبانی از تولیدات کشاورزی و دامی است تا روستاییان بتوانند با اطمینان خاطر به تولید محصولات کشاورزی بپردازند. این امر می‌تواند بر حسب سیاست‌های حمایتی و قیمت گذاری انجام پذیرد و یا با پرداخت سوبسید و خرید مازاد کشاورزان؛
- ✓ جبران کمبود درآمد و تأمین درآمد کافی متناسب با هزینه‌های سالانه روستائین‌ها، اشتغال روستاییان در ایام بیکاری فصلی و اوقات بیکاری پنهان در کارگاه‌ها و مرکز صنعتی روستایی تولید کالاهای صنعتی و افزایش درآمد آنها از این طریق؛
- ✓ ایجاد اشتغال برای جمعیت رو به شد روستاها به صورت نیمه وقت یا تمام وقت و یا فصلی و دائمی؛
- ✓ کمک به پایه‌گذاری صنعت خودکفا و مستقل جامعه و رفع بخشی از تنگناهای صنایع کشور. برآوردن نیازهای صنعتی کشاورزی مانند ابزار و وسایل شخم و غیره. البته ناگفته پیداست که روستایی برای تأمین وسایل تولید، نیازمند بازار شهر است که این امر موجب وابستگی وی به شهر و صنایع شهری می‌گردد. اما اگر روستایی بتواند ابزار و وسایل کار خود را در روستا و در محیط کار خود تهیه کند، تا حدی از این وابستگی رها خواهد شد؛

- ✓ ایجاد تعمیرگاه هایی که بتوانند ماشین آلات کشاورزی را در محل تعمیر کنند. البته اگر این تعمیرگاهها بتوانند وسایل کار و زندگی وی را در محل خود تعمیر نمایند، در مقدار وقت و انرژی که صرف مسافرت به شهر می شود، صرفه جویی شده، و در عوض در تولید محصولات کشاورزی به کار خواهد رفت؛ و
 - ✓ توسعه صنایع جانبی برای فرآورده های کشاورزی و دامداری، مثل روغن کشی، آسیاب غلات، پنبه رسی، بافندگی قالی، زبلو، گلیم بافی و غیره.
- براساس نتایج به دست آمده از این تحقیق برای بهبود و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستاهای شهرستان آستارا نکات زیر پیشنهاد می گردد تا به عنوان سیاست های دولت در روستاها در دستور کار برنامه ریزان و قانون گذاران قرار گیرد:
- ✓ ایجاد بانک های اطلاعاتی در حوزه های توسعه روستایی در پایگاه های اینترنتی وزارت جهاد کشاورزی و سایر ارگان های مرتبط با روستاها جهت ارائه اطلاعات آماری جهت انجام طرح های پژوهشی پژوهشگران؛
 - ✓ از آنجا که بخشی از فعالیت های روستاییان در ادارات به خصوص بانکها انجام می گیرد، جهت تسهیل امور بسیاری از تشریفات اداری و بانکی حذف گردد تا هم در هزینه و هم در وقت صرفه جویی گردد؛
 - ✓ با عنایت به امر توسعه، حمایت های یارانه ای دولت در امور کشاورزی به خصوص تأمین ابزار و ادوات مکانیزه جهت تجهیز و تبدیل کشاورزی سنتی به کشاورزی صنعتی تمهیداتی اندیشیده شود تا از هدر رفت تولیدات جلوگیری شود و روستاییان کمتر آسیب ببینند؛ و
 - ✓ از لحاظ اقتصادی فقر و محرومیت مشخصه اصلی زندگی روستاییان بوده است. چرا که روستا و روستاییان دائما تحت تأثیر شرایط آب و هوایی و شرایط بازار و انباشت سرمایه به سوی شهر بوده است. بنابراین با انباشت سرمایه و نیروی انسانی به سوی شهرها روستا دچار فقر و محرومیت می گردد. لذا دولت با سیاست گذاری و قیمت گذاری مناسب محصولات تولیدی روستا به انباشت سرمایه به سوی روستا اقدام نماید.

سیاسگذاری

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی در گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا است.

منابع

- آبادی تفتی، مجتبی (۱۳۹۵). ارزیابی نقش دهیاری ها در فرایند توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان شیرکوه، استان یزد). پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی روستایی، استاد راهنما: مهدی خادمی، دانشگاه پیام نور رضوانشهر.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۶). جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران. انتشارات اطلاعات تهران.
- امانی، معصومه؛ طهماسبی، افراخته و دارابی (۱۳۹۹). تحلیلی بر سیاست های توسعه روستایی در برنامه پنج ساله ششم توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران، پژوهش های روستایی، شماره ۴۱.
- امیدی، رضا (۱۳۹۷). تحلیل برنامه های عمران و توسعه ایران از منظر مولفه های برنامه ریزی اجتماعی، فصلنامه علمی- پژوهشی برنامه ریزی و بودجه، شماره ۴.
- بابایی، علی (۱۳۹۲). ارزیابی سیاست های توسعه اقتصادی روستایی از دیدگاه منطقه ای، با نگاهی بر سیاست های دولت در ایران. پژوهش های روستایی، شماره ۳.
- پورطاهری، مهدی؛ افتخاری، عبدالرضا و بدری، سید علی (۱۳۹۱). راهبردها و سیاست های توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی. انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران.
- تقوی، فاطمه؛ مولایی هاشجین، نصراله و باسط قرشی میناباد (۱۳۸۸). مطالعه تطبیقی رویکرد کالبدی - فضایی و سیاست های مرتبط با آن در برنامه های توسعه روستایی طی دو دهه اخیر (مورد شهرستان قائم شهر، مازندران).
- جمعه پور، محمود (۱۳۹۵). رابطه دولت و جامعه روستایی در دوره نوگرایی، نقد سیاست گذاری های توسعه در ارتباط با جامعه روستایی، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۷۵.

- جهانیان، منوچهر (۱۳۹۵). نقش دولت در توسعه اقتصاد گردشگری ایران با محوریت اقتصاد مقاومتی. گردشگری و توسعه، سال پنجم، شماره ۹.
- حسینی‌مهر، سیده‌صدیقه (۱۳۹۲). بررسی سطح بندی خدمات روستاهای شهرستان آستارا براساس مدل موریس به منظور ارائه راهکارهای توسعه، فصلنامه جغرافیای سرزمین، شماره ۴۰.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۳). برنامه پنجم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۸۹). برنامه چهارم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
- سالنامه آماری استان گیلان (۱۳۸۵). دفتر آمار و اطلاعات، معاونت برنامه‌ریزی.
- سالنامه آماری استان گیلان (۱۳۹۰). دفتر آمار و اطلاعات، معاونت برنامه‌ریزی.
- سالنامه آماری استان گیلان (۱۳۹۵). دفتر آمار و اطلاعات، معاونت برنامه‌ریزی.
- سپهردوست، حمید (۱۳۸۸). عنوان بررسی عملکرد دولت در توسعه اقتصادی - اجتماعی روستاهای استان همدان. فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۲.
- سجاسی‌قیداری، حمدالله و نرگس حاجیان (۱۳۹۵). ارزیابی مدیریت محلی در مناطق روستایی با شاخص‌های حکم‌روایی مطلوب. نمونه موردی: روستاهای توابع شهرستان چناران، مجله آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۸
- سعیدی، عباس (۱۳۸۵). مبانی جغرافیای روستایی. تهران: انتشارات سمت، چاپ هفتم.
- سعیدی، عباس، رستگار، ابراهیم (۱۳۸۸). اثر بخشی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی، در توسعه اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد: روستاهای بخش وراوی (شهرستان مهر) نشریه علمی و پژوهشی انجمن جغرافیای ایران.
- شکوئی، حسین (۱۳۸۰). دیدگاه‌های نو در برنامه‌ریزی شهری. تهران: انتشارات گیتاشناسی، چاپ هفتم.
- شهاب، محمدرضا، عزیزپور و حاجی‌زاده (۱۳۹۳). بررسی نظری نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در روند توسعه پایدار: با تاکید بر توسعه روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد فومن.
- صیدائی، اسکندر (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی روستایی در ایران: روش‌ها و تکنیک‌های تجزیه و تحلیل. انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان، چاپ دوم.
- گنجی‌پور، محمود (۱۳۸۸). دولت و توسعه روستایی در ایران با تاکید بر نقش عمرانی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مورد مطالعه: روستاهای ناحیه آران و بیدگل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی دانشگاه زنجان.
- مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن (۱۳۹۵-۱۳۸۵).
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۵). وضعیت توسعه در کشور و جایگاه آن در برنامه چهارم توسعه، مطالعات زیربنایی، حسین اسماعیل نیا گابینه.
- معصومی‌اشکوری، حسن (۱۳۸۵). اصول برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انتشارات پیام.
- مهدوی، داوود و زیور کریمی پور (۱۳۹۱). تدوین الگوی مطلوب مدیریت نوین توسعه روستایی ایران، گاهنامه پژوهشی دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری، شماره ۶.
- مولایی، محمد و زهره رحیمی‌راد (۱۳۹۵). بررسی وضعیت فقر در خانوارهای روستایی ایران طی پنج برنامه توسعه اقتصادی ایران از ۱۳۹۲-۱۳۶۸، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی.
- میرزایی، مختار (۱۳۸۷). نقش دولت در اشتغال‌زایی روستایی و اشاعه فرهنگ کار در راستای توسعه پایدار اقتصادی - اجتماعی روستا، دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری تهران - ایران.
- نصیری، اسماعیل (۱۳۸۶). صنایع روستایی عاملی تاثیرگذار بر فرایند توسعه اقتصادی و اجتماعی ((نمونه: روستاهای بومهن))، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، شماره ۵.
- هوشیار، قهرمان (۱۳۹۸). نقش حمایتی دولت در توسعه اقتصاد گردشگری با تاکید بر محوریت جاذبه‌های روستایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، با استاد راهنما، دکتر علی شجاعی فرد.